

Una traducció pionera: Grazia Deledda, Maria Mariné i *Ànimes honrades*

Les traduccions literàries, és prou sabut, suposen una peça fonamental en l'estadi de normalitat i modernitat que, malgrat totes les mancances i els problemes que calgui convenir, la cultura catalana assoleix en les dècades anteriors al franquisme. Hi ha, però, diferències substancials pel que fa a les literatures d'origen. Com consigna Gabriella Gavagnin a *La letteratura italiana nella cultura catalana nel ventennio tra le due guerre, 1918-1936: percorsi e materiali*, el llibre italià no solament presenta una marginalitat indubtable dins del nostre mercat literari modern, sinó que les traduccions de narrativa que se'n fan, concentrades sobretot en la dècada republicana, sovint són extremament pobres. És el cas d'una de les primeres que s'editen: *Ànimes honrades*, de Grazia Deledda (Nuoro, 1871 - Roma, 1936), publicada el 1931 a la Llibreria Catalònia en versió de Maria Mariné (Barcelona, 1910-1984). Amb un criteri inqüestionable, Gavagnin considera aquesta traducció molt deficient, farcida d'italianismes i calcs lingüístics. Per què recuperar-la, doncs? La importància de l'autora sarda i la circumstància que encara avui pocs títols seus es puguin llegir en català en constitueixen dos bons motius, tanmateix superats, i de llarg, pel caràcter pioner de la tasca que Mariné du a terme i per la seva significació en el context literari dels anys vint i trenta.

Grazia Deledda és una de les personalitats més destacades de la literatura italiana contemporània, i la segona dona que guanya el Premi Nobel de Literatura (l'obté el 1926, disset anys després de la sueca Selma Lagerlöf). Aquesta distinció explica, per bé que no pas en solitari, que Deledda fos coneguda en els cercles culturals catalans de la Catalunya de preguerra, conscients del seu relleu. L'atenció que van dispensar a Deledda, malgrat aquesta consciència, va ser limitada, probablement a causa del menor interès del moment per les lletres italianes en comparació amb les franceses o les angleses, que Josep M. Boronat va constatar al diari *La Publicitat* el 1927.

El juny de 1925, en un comentari signat amb el pseudònim Camisa Blanca i publicat al diari *La Veu de Catalunya*, es blasrava la concessió del vot a les dones per part de Benito Mussolini amb els arguments que les italianes mai no havien demanat drets polítics i que algunes personalitats prou conegudes, entre les quals Grazia Deledda, s'hi havien oposat públicament. El maig de 1926, més significativament, la secció de contes estrangers de *La Publicitat* va acollir un relat de l'autora, «L'auguri del segador», en

traducció de P. i F. (unes inicials potser identificables amb Joan Puig i Ferreter, segons Gavagnin). El novembre de 1927, amb força retard —gairebé un any després de l'esdeveniment—, *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* i la revista *La Dona Catalana* informaven de la concessió del Premi Nobel de Literatura a Deledda, José Betancort en firmava un retrat literari a *La Vanguardia* i Melcior Font hi centrava un article a *Revista de Catalunya*. Al desembre, Ettore De Zuani va fer una conferència sobre l'escriptora a la Casa dels Italians de Barcelona; la premsa va anunciar i resumir l'acte. L'abril de 1928 i des de *La Publicitat*, en reproduir parcialment un article d'*El Sol* a propòsit de l'anunci de la col·laboració de Caterina Albert / Víctor Català al rotatiu madrileny, l'anònim comentarista de la notícia demostrava estar al cas de la biografia de Deledda (que, entre altres destrets familiars, va patir la mort prematura de les seves dues germanes) en esmentar que el diari de Madrid comparava Albert amb aquesta escriptora *malaaurada* (aquest era l'adjectiu que feia servir) pel mestratge d'ambdues en la narrativa breu, que conreaven en línies paral·leles i amb la pròpia terra com a font d'inspiració.

El caràcter reduït d'aquesta atenció periodística havia de tenir a veure amb la inexistència de traduccions en volum de la producció de Grazia Deledda. El minso ressò que va tenir a la premsa i la manca de versions catalanes de llibres seus indiquen, en qualsevol cas, que l'obra de l'autora sarda, a desgrat de la seva rellevància literària i del seu reconeixement internacional, era poc divulgada a la Catalunya de finals dels anys vint. D'aquí la transcendència que Maria Mariné en traslladés *Ànimes honrades* al català. La traducció facilitava l'accés directe a la novel·lística de Deledda, podia augmentar-ne el coneixement al nostre país i estava destinada a situar l'escriptora de Nuoro a primera línia d'actualitat per la via de la novetat editorial.

Aquest darrer efecte va ser precisament el que va tenir, a finals de maig de 1931, la difusió que diversos mitjans van donar a l'aparició d'*Ànimes honrades*. Entre els dies 16 i 28, *La Nau*, *La Publicitat* i *La Veu de Catalunya* van anunciar la traducció en diferents ocasions, i el setmanari *Mirador* també en va fer propaganda. Entre el 4 i el 13 de juny, tots tres diaris i *L'Opinió* van treure una sèrie de notes sobre l'obra —per bé que molt curtes i semblants entre elles (i, per tant, segurament redactades per l'editorial o per alguna agència de premsa a partir d'informació preparada per la Llibreria Catalònia). Aquestes notes feien èmfasi en la bona acollida de la novel·la publicada a la «prestigiosa Biblioteca Literària» (la col·lecció focalitzada en la literatura estrangera de l'empresa d'Antoni López-Llausàs); en el trasllat al català de la que es considerava l'obra cabdal de Deledda; en els nombrosos elogis que estava generant, i en les qualitats i els defectes de

la traducció («un xic encongida» però aparentment «feta amb una gran amor», d'acord amb *La Publicitat* del dia 7).

En els mots d'alguns d'aquests textos breus, Grazia Deledda esdevenia una escriptora a recordar i, segons *L'Opinió* del 13 de juny, es convertia en «un dels autors estrangers que més acceptació han tingut entre el nostre públic». Tant si es tractava només de publicitat com si era una realitat comprovada, la qüestió és que, per fi, cinc anys després que guanyés el Premi Nobel, un llibre de Deledda es podia llegir en llengua catalana. I això, gràcies a una traductora diletant i desconeguda: Maria Mariné tenia vint anys, tot just havia acabat els seus estudis a l'Escola de Bibliotecàries i no era ningú, en l'àmbit literari, quan va traduir *Ànimes honrades* el 1930 (López-Llausàs ja la tenia a les mans a començaments de 1931). Cal preguntar-se, doncs, com va ser que fos ella qui s'ocupés d'aquesta tasca per a la Llibreria Catalònia, que era una de les editorials més rellevants del moment (tan sols avantatjada per Edicions Proa des de 1928) amb relació a la novel·lística forana i autòctona.

En l'única aproximació a la figura de Maria Mariné que existeix fins avui, publicada a la revista *Serra d'Or* el 2018, Lluïsa Julià i Neus Soler expliquen que la traducció va ser fruit de l'interès per Sardenya i la cultura italiana que va despertar en Mariné el diplomàtic, filantrop i erudit Eduard Toda i Güell, que per mitjà dels treballs d'Assumpció Estivill sabem que va ser conferenciant de l'Escola de Bibliotecàries des de la seva creació i professor honorari de la institució d'ençà de 1927. Mariné va tenir contactes sovintejats amb Toda mentre es preparava professionalment al centre, entre 1926 i 1929. I, a causa d'aquell interès (igualmente desenvolupat per altres camins al llarg de la vida de la bibliotecària), no només va encarregar-se de traduir *Ànimes honrades*, sinó que també es va vincular a una entitat amb la qual tindria relació durant anys: la Casa dels Italians (el 1931 mateix hi va guanyar un premi a obra original escrita en italià que el mes de setembre li va permetre fer un viatge a Roma).

Malgrat que Maria Antònia Salvà havia traduït *Els promesos* d'Alessandro Manzoni per a l'Editorial Catalana a principis dels anys vint i que Miquel Llor havia de publicar *Els Mala-ànima* de Giovanni Verga a Proa el 1930, quan Mariné i Toda van entrar en contacte encara hi havia molt poca narrativa italiana editada en català; i, en conjunt, molt pocs llibres italians traduïts. Aquest podria ser un dels motius pels quals Toda devia encoratjar Mariné a traslladar Deledda a la nostra llengua (un fet no pas estrany entre alumnes i professors: Pompeu Fabra, per exemple, va animar l'escriptora Carme Montoriol, que va fer un curs amb ell, a tirar endavant la seva versió d'*Els Sonets de Shakespeare*). Segons Julià i Soler, va ser Joan Estelrich, director de la Fundació

Bernat Metge i d'altres projectes editorials, qui es va encarregar de les gestions pràctiques tant amb Grazia Deledda com amb López-Llausàs, cosa que indueix a pensar que Toda, molt ben relacionat, va ajudar, així mateix, a donar sortida material a *Ànimes honrades* a través de l'influent mallorquí. Maria Mariné va tenir suports culturals pràctics de primer ordre per fer arribar a port la seva tasca, doncs. Però, pel que fa a la feina de torsimany, no tenia experiència prèvia ni models directes en què emmirallar-se: a part que era la primera vegada que es traduïa un volum de Deledda al català, la majoria de versions recents de textos literaris italians havien sortit en publicacions periòdiques, no s'havien editat posteriorment i no eren fàcils de trobar. Certament, Mariné podria haver recorregut a la comparació dels originals d'*Els promesos* i d'*Els Mala-ànima* amb les versions respectives de Salvà i Llor; això pressuposa, tanmateix, una dedicació i un grau de professionalitat molt considerables en una traductora jove i inexperta (per més entusiasta i voluntariosa que fos).

Amb totes les mancances que calgui convenir, el cas és que Maria Mariné va traslladar *Ànimes honrades* al català i es va convertir en la primera traductora de Grazia Deledda, cosa que fa de la seva versió de la novel·la una traducció pionera. Les traduccions actuals de *La mare* i *Flor de Sardenya* de Meritxell Anton i Anna Carreras Aubet, publicades el 2009 i el 2023 respectivament, tenen, per tant, un precedent el 1931; un precedent que no resulta admissible que sigui desconegut avui (com ocorre, per exemple, a la ressenya de *La mare* firmada per Joan Rico Vidal a *Benzina*). Cal restituir a la nostra història cultural, per tant, l'existència d'*Ànimes honrades* traduïda per Maria Mariné. Perquè va ser una traducció fundacional en relació amb Deledda i perquè suposava una contribució en si mateixa, però també per la significació que té en diferents sentits.

Amb *Ànimes honrades*, en primer lloc, Mariné proporcionava una novel·la italiana al públic en uns moments en què la precarietat de la producció autòctona del gènere (la recuperació del qual tot just s'havia iniciat el 1925) dotava la riquesa intrínseca de les traduccions (sintetitzada el 1933 a *Mirador* per Joan Ramon Masoliver amb l'afirmació que «res no pot donar maduresa a un poble tant com la incorporació a la seva cultura dels valors universals») d'un sentit complementari i rellevant: incrementar la varietat de l'oferta en català per contrarestar la competència de les novel·les en castellà i en francès en el mercat nostrat. No pas casualment, Rossend Llates havia proclamat el 1929, des de *La Publicitat*, que «encara no som on anem», atès que, de novel·les, «cal importar-ne moltes».

Amb *Ànimes honrades*, en segon lloc, Maria Mariné sumava un nom nou a la literatura d'autora estrangera editada en català, tot contribuint a la lectura i el coneixement d'una de les poques escriptores guanyadores del Premi Nobel de Literatura. I ho feia en uns instants en què, al costat de la varietat de l'oferta, la producció de les dones, i en concret la novel·la d'autora, estava cridada a tenir un paper destacat en la batalla per guanyar el públic (un dels eixos principals de la dinàmica cultural dels anys vint i trenta).

Amb *Ànimes honrades*, en tercer lloc, i pel que fa a les escriptores de la literatura italiana traslladades a la nostra llengua, Maria Mariné s'avançava a aportacions com la que Alfons Maseras faria el 1935, a la col·lecció «Quaderns Literaris», amb la versió en volum d'*El diner* d'Ada Negri, l'altra autora de les lletres italianes contemporànies la narrativa de la qual fou publicada en volum abans de la Guerra Civil.

Amb *Ànimes honrades*, en quart lloc, Maria Mariné engrossia la nòmina de traductores de l'italià del període de preguerra, fins aleshores integrada en solitari per Maria Antònia Salvà; i, encara que els resultats no siguin en absolut comparables, afegia la novel·la de Deledda al precedent il·lustre que, des d'aquesta perspectiva, en constituïa *Els promesos*. Només Maria Sandiumenge i Maria del Carme Nicolau, que em consti, s'hi afegirien, abans de la guerra, amb *Les aventures de Pinotxo* de Carlo Collodi, de 1934, i amb les traduccions de diverses novel·les d'autors com Mario Marco o Carolina Invernizio entre 1933 i 1935.

Amb *Ànimes honrades*, en cinquè lloc, Maria Mariné demostrava implícitament el paper clau de les entitats educatives per a dones, com vaig assenyalar a *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Perquè entrava a formar part del gruix significatiu de traductores sorgides de l'Escola de Bibliotecàries, entre les quals també hi va haver Concepció de Balanzó, Dolors Hostalrich, Maria d'Abadal o Victòria Soldevila, que van traslladar al català *L'educació de les noies* de Fenelon el 1927, *Guillem Tell* de Friedrich von Schiller el 1931, *Per què esteu tristos?* de Marie Reynès-Monlaur el 1935 i *Llegendes dels vikings* d'E. Wegener aquest mateix any. Les bibliotecàries —Assumpció Estivill ho va explicar amb detall en el seu primer estudi sobre la institució— van assolir una formació cultural i una consideració social molt superiors a la mitjana. I, igual que les altres dones amb cultura i educació del seu temps (que van anar sent cada vegada més, gràcies, així mateix, a centres com l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, el Club Femení i d'Esports de Barcelona o el Lyceum Club de Barcelona), van esdevenir exponent dels canvis que la condició de la dona vivia a Catalunya i a tot Occident. La possibilitat que va tenir Maria Mariné de traduir *Ànimes honrades* i l'acció efectiva de

materialitzar-la remetent en darrer terme, doncs, a un procés distintiu de la contemporaneïtat i a un fenomen essencial del primer terç del segle XX.

Tant la significació de la traducció de Maria Mariné com la rellevància de Grazia Deledda en la literatura italiana i europea fan especialment sorprenent la recepció d'*Ànimes honrades*, ja que no n'hi ha cap ressenya en les tribunes periodístiques que havien anunciat l'obra (no n'hi ha cap, de fet, en la setantena de publicacions periòdiques el buidatge de les quals va constituir el material de base de *Dona i literatura en els anys trenta: la narrativa de les escriptores catalanes fins a la guerra civil*). Els problemes del text no justifiquen la nul·la resposta de la crítica, que els podria haver assenyalat sense ignorar el que el llibre implicava des del punt de vista cultural i literari.

Sigui com sigui, a aquesta falta de recepció es va sumar, en els anys següents, una manca d'esdeveniments especials que induïssin a parlar de Grazia Deledda, cosa que va fer de l'escriptora sarda una figura gairebé inexistent a les tribunes periodístiques, que aboquen ben poc material sobre ella entre el juliol de 1931 i l'estiu de 1936. El gener de 1933, Deledda apareixia en la llista de guanyadors dels Premis Nobel que va publicar *Mirador*; el juny següent, des del mateix setmanari, Athos Novellis la citava entre les escriptores destacades de la literatura italiana que esmentava en un article sobre Ada Negri; l'agost de 1936, altra vegada a *Mirador*, M. L. Ire qualificava Deledda de gran novel·lista en el títol d'un escrit on resseguia la seva trajectòria personal i literària (sense fer cap referència a la traducció de Maria Mariné, però). Això és tot.

La rellevància d'*Ànimes honrades* en la carrera de Grazia Deledda i les característiques del relat no avalen pas aquesta desatenció general. A part que, com fan constar Julià i Soler, *Anime oneste* (1895) és l'obra que va projectar literàriament Deledda (li va aportar un primer gran èxit que va engegar el procés del seu reconeixement internacional), la novel·la resulta ben representativa de la seva producció, descrita per Pau Dito Tubau, a propòsit de *La mare*, com «una mescla del verisme de Verga, amb un estil i unes temàtiques pròpies del Vuit-cents italià, i algunes aproximacions lleus tant a la sensualitat de d'Annunzio com a la novel·la psicològica moderna».

Al marge del vincle amb unes o altres tendències i corrents, la crítica anglosaxona de signe feminista —de mans de Sharon Wood, entre altres— ha reivindicat la literatura de Deledda per la representació de la passió, els amors il·lícits, els tabús i les transgressions com a correlat d'una sèrie de paràmetres socials, històrics, culturals i psicològics que es posen a prova i es tensen amb l'entrada de Sardenya en el món contemporani. També n'ha valorat, igualment: la resistència a les classificacions; les connexions amb la literatura russa (en el retrat de la quotidianitat, de la interioritat i de

les crisis morals dels personatges); la representació dels conflictes entre els tres binomis formats per individualitat i ordre social, tradició i modernitat i territori o marge i estació o centre, i la creació conscient d'una èpica de la vida sarda amb una visió subjectiva feta de les complexitats sociopolítiques del moment. D'acord amb les anàlisis que se n'han dut a terme des d'aquesta perspectiva teòrica i metodològica, l'amor, que és el tema central de la narrativa de Deledda, serveix a l'autora, lluny de situar-la en un espai literari reduït i constret, menor i local, per a tres operacions narratives clau: aprofundir en el xoc entre ordres ètics diferents, com el paganisme i el catolicisme o la cultura ancestral i la nova realitat política, transgredir literàriament els paràmetres socials de classe, sexuals o d'altres menes, i investigar des de la ficció l'enfrontament personal amb els límits imposats tot contraposant comprensions fatalistes i progressistes de la condició humana.

Prescindint dels aspectes concrets que, d'aquest conjunt, el lector pugui veure o no en *Ànimes honrades*, vet aquí una novel·la que sens dubte transcendeix la història sentimental que narra. L'obra desclou una etapa clau de la vida d'Anna, l'òrfena que amb tretze anys és acollida pel germà de la seva mare, Paolo Velèna, després de la mort de la seva àvia paterna. La trama, localitzada en un petit municipi de Sardenya i situada a finals del segle XIX, descabdella l'adaptació de la noia a la seva nova i nombrosa família, d'un estatus econòmic i social superior, i mitjançant els esdeveniments que se succeeixen fins que arriba als vint-i-un anys, posa l'accent sobretot en com es comporta, madura i se sent la protagonista en la relació amb els oncles, els cosins i l'entorn. El contrast entre Anna i la seva cosina Caterina, d'una banda, i entre Sebastiano (el cosí gran), el seu germà Cesario i l'amic d'aquest (Gonario), de l'altra, així com els afectes i els amors que neixen, creixen i moren dins de la casa, canalitzen el retrat de les actituds vitals i dels valors morals d'un món desaparegut però alhora, en el fons, familiar, un món en procés de transformació inapel·lable que, essent ja formalment inexistent, encara remet conceptualment a la realitat i manté el seu atractiu per al públic d'avui en la descripció dels escenaris, la construcció dels personatges i els diversos temes i motius que van sorgint (com la naturalesa efímera de l'existència).

Tot i que el sentit últim del títol de la novel·la, prou suggeridor, es va insinuant en el decurs de la narració, no es desvela explícitament fins al final. Un final, que, malgrat resultar previsible, no fa lamentar en absolut la immersió en l'univers narratiu de Grazia Deledda que canalitza *Ànimes honrades*. Atès que Maria Mariné va ser qui va fer el primer pas per posar a l'abast del públic català aquest univers narratiu, recuperar-ne la traducció és un acte de justícia. Gràcies a la revisió de Marina Laboreo, que corregeix els defectes del text original, aquest acte de justícia literària honora la tradició cultural del

país, ret l'homenatge històric que es mereix a una de les nombroses personalitats que cal seguir rescatant-ne i permet al lector d'avui llegir sense entrebancs la traducció pionera d'una de les autores més destacades de la literatura italiana contemporània.

Neus Real

Salt, gener 2024

Referències

- «A la Casa dels Italians. Conferència Ettore de Zuani», *La Veu de Catalunya*, 20-XII-1927 (vespre).
- «A la Casa dels Italians. Conferència del professor Ettore de Zuani sobre Grazia Deledda», *La Veu de Catalunya*, 24-XII-1927 (matí).
- «El Correu de les Lletres. Ànimes honrades de Grazia Deledda al català», *La Nau*, 22-V-1931.
- «El Correu de les Lletres. Un nom a retenir: Grazia Deledda», *La Nau*, 12-VI-1931.
- «Les Lletres. Biblioteca Literària acaba de publicar *Ànimes honrades*», *Mirador*, n. 121 (28-V-1931), p. 6.
- «Les Lletres. Informació catalana», *La Publicitat*, 24-IV-1928.
- «Les Lletres. Informació catalana. Els llibres. *Ànimes honrades*», *La Publicitat*, 16-V-1931.
- «Les Lletres. Informació catalana. Els llibres. *Ànimes honrades*», *La Publicitat*, 21-V-1931.
- «Les Lletres. Informació catalana. Els llibres. *Ànimes honrades*», *La Publicitat*, 4-VI-1931.
- «Les Lletres», *La Publicitat*, 7-VI-1931.
- «Les Lletres. Informació catalana. Els llibres. Grazia Deledda», *La Publicitat*, 13-VI-1931.
- «Lletra de Roma. La dona italiana i les eleccions municipals», *La Veu de Catalunya*, 13-VI-1925 (matí).
- «Les Lletres», *L'Opinió*, 13-VI-1931.
- «Les Lletres. Varietats. Els Premis Nobel», *Mirador*, n. 206 (12-I-1933), p. 6.
- «Noves i comentaris», *La Dona Catalana*, n. 111 (18-XI-1927), p. 14.
- «Vida literària. Autors, llibres, projectes. *Ànimes honrades*», *La Veu de Catalunya*, 4-VI-1931 (matí).
- «Vida literària. Autors, llibres, projectes. Grazia Deledda», *La Veu de Catalunya*, 11-VI-1931 (vespre).
- «Vida literària. El Premi Nobel a Grazia Deledda», *La Veu de Catalunya*, 8-XI-1927 (matí).
- ATHOS NOVELLIS. «Les Lletres. Escriptors italianes. Ada Negri», *Mirador*, n. 230 (29-VI-1933), p. 6.
- BETANCORT, José. «El sentimiento de la región», *La Vanguardia*, 20-XI-1927.
- BORONAT, Josep M. «Les revistes estrangeres a Catalunya», *La Publicitat*, 21-IV-1927.
- CAMISA BLANCA. «Lletra de Roma. La dona italiana i les eleccions municipals», *La Veu de Catalunya*, 13-VI-1925 (matí).
- COLLODI, Carlo; SANDIUMENGE, Maria (trad.). *Les aventures de Pinotxo*. Barcelona: Joventut, 1934.
- DELEDDA, Grazia; MARINÉ, Maria (trad.). *Ànimes honrades*. Barcelona: Catalònia [1931] (Biblioteca Literària).
- DELEDDA, Grazia; ANTON, Meritxell (trad.). *La mare*. Martorell: Adesiara, 2009 (D'ací i d'allà, 6).
- DELEDDA, Grazia; CARRERAS AUBETS, Anna (trad.). *Flor de Sardenya*. Palma de Mallorca: Leonard Muntaner, 2023 (Artificium, 17).
- DELEDDA, Grazia; P. i F. (trad.). «Contes estrangers de *La Publicitat*. L'auguri del segador», *La Publicitat*, 25-V-1926.
- DITO TUBAU, Pau. «El capellà, l'amant i la mare», *El País. Quadern*, 2-IV-2009, Lletres, p. 5.
- ESTIVILL RIUS, Assumpció. *L'Escola de Bibliotecàries: 1915-1939*. Barcelona: Diputació, 1992.

- ESTIVILL RIUS, Assumpció. *Qui era qui a l'Escola de Bibliotecàries. Notícia biogràfica del professorat (1915-1979)*. Barcelona: Edicions de la Universitat, 2016.
- FÉNELON; BALANZÓ, Concepció de (trad.). *L'educació de les noies*. Pròleg de Mn. Llorenç Riber. Barcelona: Barcino, 1927 (Col·lecció Sant Jordi, 7).
- FONT, Melcior. «Nòtules. Grazia Deledda», *Revista de Catalunya*, n. 41 (novembre 1927), pàg. 511-512.
- GAVAGNIN CAPOGIANNI, Gabriella. *La letteratura italiana nella cultura catalana nel ventennio tra le due guerre, 1918-1936: percorsi e materiali*. Tesi doctoral dirigida per Helena Puigdomènech Forcada, Departament de Filologia Romànica, Universitat de Barcelona, 1998.
- INVERNIZIO, Carolina; NICOLAU, Maria del Carme (trad.). *Sirena*. Barcelona: Edicions Bosch [1935] (Biblioteca *La Dona Catalana*).
- INVERNIZIO, Carolina; NICOLAU, Maria del Carme (trad.). *Primer amor*. Barcelona: Edicions Bosch, 1935 (Biblioteca *La Dona Catalana*).
- IRE, M. L. «Les Lletres. Una gran novel·lista. Grazia Deledda», *Mirador*, n. [390] (27-VIII-1936), p. 6.
- JULIÀ, Lluïsa; SOLER, Neus. «Maria Mariné, traductora de Grazia Deledda», *Serra d'Or*, n. 702 (juny 2018), pàg. 22-26.
- LLATES, Rossend. «Les Lletres. La novel·la. Aspecte general de la literatura catalana», *La Publicitat*, 28-XI-1929.
- MANZONI, Alessandro; SALVÀ, Maria Antònia (trad.). *Els promesos*. 3 vol. Barcelona: Editorial Catalana, 1923-1924 (Biblioteca Literària, 67, 68 i 75).
- MASOLIVER, Joan Ramon. «Les Lletres. Què cal traduir?», *Mirador*, n. 221 (27-IV-1933), p. 6.
- MARCO, Mario; NICOLAU, Maria del Carme (trad.). *Amor triomfant*. Barcelona: Edicions Bosch [1933] (Biblioteca *La Dona Catalana*).
- REAL MERCADAL, Neus. *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- REAL MERCADAL, Neus. *Dona i literatura en els anys trenta: la narrativa de les escriptores catalanes fins a la guerra civil*. Tesi doctoral dirigida per Jordi Castellanos i Vila, Departament de Filologia Catalana, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003.
- REYNÈS-MONLAUR, Marie; ABADAL, Maria (trad.). *Per què esteu tristos?* Barcelona: Balmes, 1935.
- RICO VIDAL, Joan. «Crítiques. Ja ho diuen les mares...», *Benzina*, juliol-agost 2009, p. 39.
- SCHILLER, Friedrich von; HOSTALRICH, Dolors (trad.). *Guillem Tell*. Barcelona: Barcino, 1931 (Col·lecció Popular Barcino, 65).
- VERGA, Giovanni; LLOR, Miquel (trad.). *Els Mala-ànima*. Badalona: Proa, 1930 (Biblioteca A Tot Vent, 25).
- WEGENER, E.; SOLDEVILA, Victòria (trad.). *Llegendes dels Vikings. Extreptes de les antigues sagues*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1931 (Biblioteca Univers, 36).
- WOOD, Sharon. *Italian Women's Writing 1860-1994*. London - Atlantic Highlands: Athlone, 1995 (Women in Context).

Altres fonts d'informació

<https://atena.biblioteques.cat/>: Atena. Catàleg Col·lectiu de les Biblioteques Públiques de Catalunya.

https://ccuc.csuc.cat/discovery/search?vid=34CSUC_NETWORK:CSUC_CCUC_UNION: CCUC. Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya.

<https://www.mcnbiografias.com/>: Lloc web de biografies de personalitats il·lustres.